

УДК 338.48-44(1-22)(477)

DOI: 10.31866/2616-7603.2.2018.154397

Марта Мальська,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри туризму,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Львів, Україна
malskym@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8887-6565>

Юрій Зінько,
старший викладач кафедри туризму,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Львів, Україна
zinkoyuriy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5546-6308>

ТИПИ І МОДЕЛІ КЛАСТЕРІВ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню концептуальних засад формування кластерів сільського туризму в Україні, їх структури та функціонування. На сучасному етапі сільський туризм країни стоїть перед організаційно-економічними та маркетинговими викликами конкурентного туристичного ринку. Для сільського туризму актуальним є впровадження проектів інноваційного типу, спрямованих на удосконалення і просування його продуктів і місцевостей, у тому числі пов'язаних з формуванням кластерних структур. Мета цієї роботи: подати результати типізації існуючих кластерів сільського туризму за характером спеціалізації і продуктовою орієнтованістю та розроблені моделі формування і оптимального функціонування цих кластерів. Розглянуто питання формування і функціонування кластерів сільського туризму в Україні. Формування кластерних структур в сільському туризмі тут перебуває на початковому етапі. Аналіз діючих кластерів дозволив здійснити їх типізацію за критерієм спеціалізації на групи: нічліжно-гастрономічні (садибні), агротуристичні та краєзнавчо-екскурсійні. Здійснений аналіз основних дослідницьких моделей щодо створення і аналізу функціонування кластерів сільського туризму. Проаналізовані моделі кластерів і кластерних ініціатив СТ в Україні ґрунтуються на структурі учасників, конкретних видах їх взаємодії, визначених smart-спеціалізаціях. До організаційно-функціональних недоліків цих типів моделей належать: відсутність диференціації учасників за їх функціями (провідні, партнери, допоміжні), недостатній акцент на ресурсно-інфраструктурну базу кластерів (туристичні атракції і матеріальна база), а також брак визначення основних векторів і конкретних учасників взаємодії. Запропоновано для науково-практичних цілей багаторівневу універсальну модель кластеру сільського туризму з основними структурними рівнями: базовим, партнерським і супроводжувачим. Ця модель була застосована для формування двох кластерних ініціатив в етнографічному регіоні Українських Карпат – на

Бойківщині. Наголошено на необхідності використання у дослідженні з проблематики кластерів сільського туризму зарубіжного досвіду.

Ключові слова: кластер, сільський туризм, модель, тип, впровадження.

Вступ. В останні десятиріччя сільський туризм в Україні здійснює важливі кроки щодо просування своїх пропозицій на національний і міжнародні туристичні ринки. Його основу складають приватні агрооселі в різних регіонах України. Одночасно сільський туризм країни стоїть перед організаційно-економічними та маркетинговими викликами конкурентного туристичного ринку. У Стратегії розвитку туризму і курортів України до 2026 року серед пріоритетних організаційно-інфраструктурних напрямів діяльності виділено створення туристичних кластерів. Історія формування і функціонування цих інноваційних територіальних структур у сільській місцевості налічує перші десятиліття. Кластери і кластерні ініціативи у сільському туризмі України у більшості випадків знаходяться на початковій стадії свого розвитку. Тут важливим є дослідження концептуальних засад формування кластерів, їх структури та функціонування. У цьому контексті важливим є типізація існуючих кластерів сільського туризму за характером спеціалізації і продуктовою орієнтованістю. Для дослідницьких і практичних цілей актуальною є розробка моделей формування і оптимального функціонування цих кластерів.

Аналіз останніх досліджень. У представленому дослідженні з використанням наукових розробок закордонних (Портер, 1993; Majewski, 2000; Sznajder, & Przezbórska, 2006; Roman, 2013) і вітчизняних (Горішевський, Васильєв, & Зінько, 2003; Зінько, Горішевський, Петришин, Васильєв, & Гундяк, 2008; Зінько, Васильєв, Горішевський, & Рутинський, 2009; Грицку-Андрієш, 2010; Литвин, & Нек, 2013; Мілашовська, & Гоблик-Маркович, 2013; Мальська, Зінько, & Горішевський, 2015; Зінько, Мальська, & Сольські, 2018) досліджень здійснено спробу типізації кластерних структур сільського туризму та розробки універсальної структурно-функціональної їх моделі. Для території України здійснено типізацію функціонуючих кластерів, а створена універсальна модель апробована для формування кластерів у Карпатському регіоні. При реалізації дослідницьких завдань широко використовувались методи інвентаризації складових кластерних структур, програмно-цільового моделювання та структурно-порівняльного аналізу. Роботу виконано у рамках проекту Спілки СЗТ «Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіальних кластерів», що був підтриманий в рамках проекту ПРООН в Україні «Зміцнення бізнес-об'єднань малих та середніх підприємств» та проекту USAID «Програма підтримки аграрного та сільського розвитку».

Невирішені проблеми. Проблемними питаннями для суб'єктів сільського туризму залишається їх організаційна роз'єднаність, недостатній розвиток основної і допоміжної інфраструктури, невисокий стандарт обслуговування та недостатня інформаційно-рекламна активність у просуванні продуктів і послуг. В сучасних умовах для сільського туризму

актуальним є впровадження проектів інноваційного типу, спрямованих на удосконалення і просування його продуктів і місцевостей, у тому числі пов'язаних з формуванням кластерних структур.

Виклад основного матеріалу. *Типи і моделі кластерів сільського туризму (СТ) в Україні.* За визначенням класика економічної теорії Майкла Портера (1993), кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств, а також торгових об'єднань) у певних областях, що конкурують, але і разом з тим ведуть спільну роботу.

Формування кластеру відбувається природним шляхом, але процес прискорення його розвитку потребує цілеспрямованих зусиль. А саме – запуск і розвиток кластерної ініціативи. Кластеру притаманні три обов'язкові характеристики (*Феномен кластеру*, 2012): 1) спеціалізація: smart-specialization, ідея; 2) мережа: взаємозв'язки, взаємодія; 3) географічна концентрація: місце, локація. Для розвитку кластерів потрібна «потрійна спіраль» (*Triple Helix*): бізнес; влада; академія (наука і освіта).

До *туристичних кластерів* відносять групи підприємств, сконцентровані в межах певної території, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність (Roman, 2013). Туристичні кластери організують на базі закладів гостинності, центрів розвитку спеціалізованого туризму чи певних туристичних дестинацій.

При характеристиці туристичних кластерів значна увага приділяється аналізу його спеціалізації (smart-specialization), структурі і функціям його учасників та особливостям їх взаємодії. Важливо відобразити також перелік туристичних продуктів і послуг, особливості маркетингової діяльності (Roman, 2013).

Кластерна ідея у туристичній галузі ще на початку XXI ст. знайшла своє втілення в Україні. В Україні кластери почали формуватися на базі відомих туристичних центрів: туристичний кластер Кам'янець-Подільський з розвитком пізнавального туризму, надання послуг розміщення і харчування, організацію фестивалів і ярмарків; Львівський Туристичний Альянс з промоцією Львова на вітчизняних і міжнародних туристичних ринках та діяльність з покращення конкурентності туристичних послуг та інфраструктури міста. Існують пропозиції з формування кластерів курортних місцевостей (бальнеологічних та гірськолижних), агротуристичних місцевостей, а розробки їх моделей – для окремих областей (Мілашовська, & Гоблик-Маркович, 2013; Грицку-Андрієш, 2010).

Підходи до організації кластерів СТ та їх складові. Кластер СТ можна визначити, як сконцентровану на певній території групу взаємопов'язаних підприємств, установ та організацій сфери туризму й гостинності (засоби розміщення, харчування) та інших, пов'язаних з нею галузей (транспорту і зв'язку, освіти, культури, торгівлі, охорони здоров'я та ін.), місцевих

органів влади та громадських об'єднань, які взаємодіють і взаємодоповнюють один одного при створенні комплексного зеленого турпродукту території (Литвин, & Нек, 2013).

Досвід створення і функціонування кластерів сільського туризму за кордоном свідчить, що в основу їх діяльності покладено надання послуг розміщення, харчування та організація тематичних, освітніх, рекреаційних та агротуристичних занять. Для їх успішного функціонування важливим є формування пропозицій, продуктів і послуг, що опираються на ресурси, атракції та традиції сільської місцевості. Відомі кластери «Вино, гастрономія, туризм» в Греції, сільський кластер у Північній Шотландії, кластер «Гончарне коло» у Польщі та інші створили свою виражену смарт-спеціалізацію, яка дозволяє їм успішно конкурувати на національному і міжнародному туристичних ринках (Roman, 2013).

Основні типи кластерів сільського туризму (СТ) в Україні. Практика туристичної діяльності на місцях, як і науково-методичні розробки експертів сільського туризму (Васильєв та ін., 2017; Зінько, Мальська, & Сольські, 2018), засвідчили, що в Україні “прижилися” й з успіхом функціонують три чільні типи кластерів, що мають свою смарт-спеціалізацію. На основі критеріїв, пов'язаних зі смарт-спеціалізацією кластерів і кластерних ініціатив виділяються такі їх типи:

– *Нічліжно-гастрономічний (садибний) кластер СТ* базується на основі об'єднаної діяльності садиб та закладів нічліжно-гастрономічного типу. Основні послуги – це проживання, харчування, дозвілля.

– *Агротуристичний кластер СТ*, що базується на основі сільськогосподарських підприємств (фермерські, домогосподарства), виробництво продукції яких пов'язане з різноманітними продуктами харчування (тваринництво, садівництво). У цих господарствах рекреаційно-туристичні послуги виступають як додаткові. Проекти кластерів тут зосереджені в основному на розвиток туристичної інфраструктури та обслуговування туристів.

– *Краєзнавчо-екскурсійний кластер СТ*, який лише починає функціонувати в Україні, пов'язаний з пропозицією туристичного продукту на базі туристичних атракцій регіону. Об'єднує історичні об'єкти, заклади культури, заклади розміщення, і репрезентує локальний продукт.

Нічліжно-гастрономічний (садибний) тип кластеру СТ вперше було реалізовано на Хмельниччині на початку 2002 року. За ініціативою ГО «Стара Волинь» кластер СТ “Оберіг” об'єднав 60 представників сільських господарств (селище Гриців Хмельницької області). Ядро кластеру склали 10 агроосель, що можуть забезпечити нічліжними і гастрономічними послугами близько двох сотень туристів.

Дослідження структури цього кластеру (Васильєв та ін., 2017) показали, що його основою, окрім сільських осель, стали заклади громадського харчування, мережа торгівельних закладів, установи культури та освіти, а також місцеві органи самоврядування. До основних агротуристичних занять у кластері належать: краєзнавчі екскурсії, майстер-класи народних умільців, народні розваги. Понад

п'ятнадцятирічний період розвитку кластеру засвідчив зростання кількості учасників кластеру, розширення робочих місць, зростання кількості обслужених туристів. За цей період зріс благоустрій та комфортність житла.

В науково-методичному плані досвід функціонування кластеру «Оберіг» був узагальнений шляхом створення моделі організаційної структури (Васильєв та ін., 2017). У цій моделі виділено 4 блоки (структурні одиниці) – основних учасників (власники готелів, освітні установи, громадські організації, лікарські заклади), установи регіонального і місцевого рівня (асоціації, органи державної влади і самоврядування) і інституційні установи національного рівня (Спілка сільського туризму, Спілка підприємців, університети, дослідні інститути), міжнародні організації і донори. Їх взаємодія у цій моделі здійснювалась через виконавчий орган – Комітет кластеру. Ця блокова модель має виражений інвентаризаційний характер, що передає групування основних учасників.

Агротуристичний кластер СТ. Пріоритетність його запровадження ґрунтується на невичерпному ресурсному потенціалі – адже в Україні значні можливості існують саме для розвитку кластерів цього типу (друга модель) на базі діючих фермерських господарств і особистих селянських господарств.

Наприклад, за державної підтримки (Міагрополітики України і Одеської облдержадміністрації) функціонує агро-еколого-рекреаційний кластер «Фрумушика-Нова» (Тарутинський район). Ядром цього кластеру повинні є сільськогосподарські (вівцекомплекс, племінне господарство, виноградарство) і переробні (сири, винні продукти та мед) підприємства та рекреаційно-туристичний комплекс. Рекреаційно-туристичний комплекс представлений атракційними і нічліжно-гастрономічними об'єктами: історичне село XIX – початку XX століття (краєзнавчий музей під відкритим небом), зоокуток, гостьові будинки, готель, шинок, конференц-зал, оздоровчі та розважальні заклади. Тут проводяться екскурсії на фазанарій і вівцеферму, до зоокутка. Серед інших пропонованих туристично-рекреаційних занять: рибальство, полювання, фотосафарі, бізнес-зустрічі. Кластер орієнтований на локальний, регіональний та національно-міжнародний рівень співпраці за основними напрямками діяльності. Науково-методичне вираження діяльності кластеру «Фрумушика-Нова» відображено у моделі агро-екологічного кластеру (Васильєв та ін., 2017). Ця модель графічно має концентричну структуру, де виділяються кілька концентрів: ядро з сільськогосподарським комплексом, комплексом переробки продукції та рекреаційно-туристичним комплексом; районний рівень (постачальники, суміжники); національний та міжнародний рівні. Для ядра вказуються у спеціальному додатковому блоці основні напрями діяльності та послуги рекреаційно-туристичного плану.

Кластерна ініціатива «ГорбоГори» (Пустомитівський район Львівської області) – ще один приклад вдалої реалізації кластеру агротуристичного типу. Його ініціатором став Департамент агропромислового комплексу Львівської облдержадміністрації та місцеві фермерські господарства

тваринницької спеціалізації. Рекреаційно-туристична складова розвитку кластеру передбачає облаштування сільських садиб для обслуговування туристів, розробку туристичних маршрутів та проведення фольклорних фестивалів (наприклад, агротуристичного ярмарку «Добрі традиції Галичини») (Зінько, Мальська, & Сольські, 2018).

Краєзнавчо-екскурсійний кластер СТ передусім ґрунтується на розмаїтих атракціях сільських регіонів України та використанні їхньої нічліжно-гастрономічної бази. Прикладом таких кластерів та кластерних ініціатив є кластер сільського туризму «Мальовнича Бережанщина», кластерні ініціативи Чигиринського району і «Гоголівськими місцями Полтавщини».

Кластер «Мальовнича Бережанщина» створений у 2007 році і направлений на розвиток сільського туризму в Бережанському районі (Тернопільщина), організацію заходів, що популяризують регіон, проведення культурно-масових заходів та презентація регіону на національних і міжнародних виставках та ярмарках (Васильєв та ін., 2017).

Кластерна ініціатива на Чигиринщині, що впроваджується ГО «Туристичний рух Чигиринщини», ґрунтується на базі історичних музеїв (Чигирин, Суботин, Кам'янка), сакральних об'єктах, історичних пам'ятках, що виступають основою культурно-екскурсійних пропозицій. Багата історико-культурна спадщина доповнюється нічліжно-гастрономічними закладами: зеленими садибами, ресторанно-готельними комплексами, музейно-етнографічними та просвітницько-розважальними комплексами (Васильєв та ін., 2017).

Туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини» розпочала реалізовувати обласна спілка краєзнавців у 2008 році за ініціативою обласної Ради. Основною пропозицією цього кластеру стала розробка екскурсійного маршруту, куди увійшли визначні місця, пов'язані з іменем М. В. Гоголя – Полтава, Миргород, селища Диканька, Великі Сорочинці та Гоголеве. За бюджетні кошти було здійснено ремонт пам'яток історії і культури, створено зону відпочинку (Васильєв та ін., 2017).

Для цього типу кластерів сільського туризму ще не розроблено відповідних дослідницьких структурно-функціональних моделей з графічним представленням. Ядрову (базисну) основу таких моделей повинні складати туристичні атракції.

Розробка моделей кластерів сільського туризму в Україні. Питання формування моделей кластерів сільського туризму досить дискусійне серед дослідників цієї проблематики в Україні. Серед організаційно-функціональних моделей кластерів сільського туризму виділяються наступні типи: концептуальні, загальної структури учасників, кластерів різного ієрархічного рівня (місцевість, регіон) та функціонально-структурні.

Зокрема, у дослідженні І. Литвина та М. Нек (2013), концептуальна структурна схема суб'єктів господарювання представлена наступним набором: підприємці – власники садиб, заклади торгівлі і побуту, заклади харчування, майстерня з виготовлення сувенірної продукції, підприємці,

що надають транспортні послуги, туристичні фірми, місцеві органи влади, заклади здоров'я і освіти. У цій структурній моделі суб'єкти розглядаються як рівнозначні, без розділення їх на певні ієрархічні рівні за значимістю у функціонуванні кластеру.

Структурні і функціональні моделі пропонованої організації туристичного кластеру для Закарпатської (Мілашовська, & Гоблик-Маркович, 2013) і Чернівецької (Грицку-Андрієш, 2010) адміністративних областей свідчать, що автори серед основних суб'єктів кластеру вбачають заклади розміщення, виробників сільськогосподарської продукції, заклади харчування, транспортні підприємства, органи управління туризмом у регіоні та навчальні заклади. Ефектом їх взаємодії повинно стати створення туристичного продукту регіону. У цих пропонованих регіональних моделях кластерів сільського туризму важливою є взаємодія як на загальнорегіональному рівні, так і між основними суб'єктами цього спеціалізованого об'єднання.

Найбільше поширеними моделями є структурно-функціональні схеми існуючих кластерних ініціатив у різних регіонах України (Захід, Південь, Схід), що були проаналізовані раніше. Вивчення цього типу моделей (Васильєв та ін., 2017) – діючих кластерів і кластерних ініціатив, дозволило авторам цієї публікації запропонувати їх типізацію на основі критерію smart-спеціалізації.

Представлені вище моделі кластерів і кластерних ініціатив СТ в Україні ґрунтуються на структурі учасників, конкретних видах їх взаємодії, визначених smart-спеціалізаціях. До організаційно-функціональних недоліків цих типів моделей належать: відсутність диференціації учасників за їх функціями (провідні, партнери, допоміжні), недостатній акцент на ресурсно-інфраструктурну базу кластерів (туристичні атракції і матеріальна база), а також брак визначення основних векторів і конкретних учасників взаємодії.

Багаторівнева універсальна модель кластеру СТ. Для впровадження кластерних ініціатив з сільського туризму з врахуванням реального стану діяльності суб'єктів процесу кластеризації на сільських територіях України, нами було запропоновано багаторівневу універсальну структурно-функціональну модель кластеру сільського туризму. Цією моделлю передбачено виділення основних ієрархічних рівнів суб'єктів кластеру (базовий, партнерський, супроводжуючий) з їх ресурсним забезпеченням та основні рівні взаємодії (міжрівневий, внутрішньорівневий). Представлену багаторівневу універсальну модель формування кластерів було апробовано на прикладі кластерних ініціатив в Українських Карпатах (етнографічний регіон Бойківщина). У змістовному плані ця універсальна модель передбачає три основні рівні:

1) *Базовий рівень* – визначає спеціалізацію (провідну ідею) кластеру і включає основних його суб'єктів (власники агроосель, надавачі агротуристичних послуг, сільськогосподарські господарства) та туристичні атракції місцевості (природні, історико-культурні, соціально-економічні). Взаємодія між суб'єктами на цьому рівні може проявлятися у створенні

агротуристичних мереж, локальних агротуристичних продуктів, забезпеченні туристів традиційним харчуванням і місцевою сільськогосподарською продукцією та виробами з неї.

2) *Партнерський рівень* – у кластері може бути представлений партнерськими структурами, які направлені на комплексне обслуговування туристів у сільській місцевості. Вони як правило надають додаткові послуги (традиційне і альтернативне транспортування, організація дозвілля та місцевих фестин, послуги для учасників з активного, пізнавального, оздоровчого та гастрономічного туризму).

3) *Супроводжуючий рівень* – у кластері сільського туризму пов'язаний з організаціями і структурами, що сприяють розвитку кластеру та просуванню його послуг на ринок (органи самоврядування і державні установи, наукові та освітні заклади, інформаційно-рекламні центри, інвестиційні кампанії). Від цього рівня залежить організаційне становлення кластеру та його матеріальне і фінансове забезпечення через реалізацію проектів в рамках регіональних, національних та міжнародних програм.

Цю універсальну модель кластеру сільського туризму з її основними змістовними складовими можна представити наочно (графічно) у вигляді відповідних концентрів (рис. 1). Базовий рівень кластеру сільського туризму можна зобразити у графічній моделі у вигляді внутрішнього концентру (ядра). Складовими цього концентру є суб'єкти з надання базових послуг та обслуговування головних туристичних атракцій місцевості.

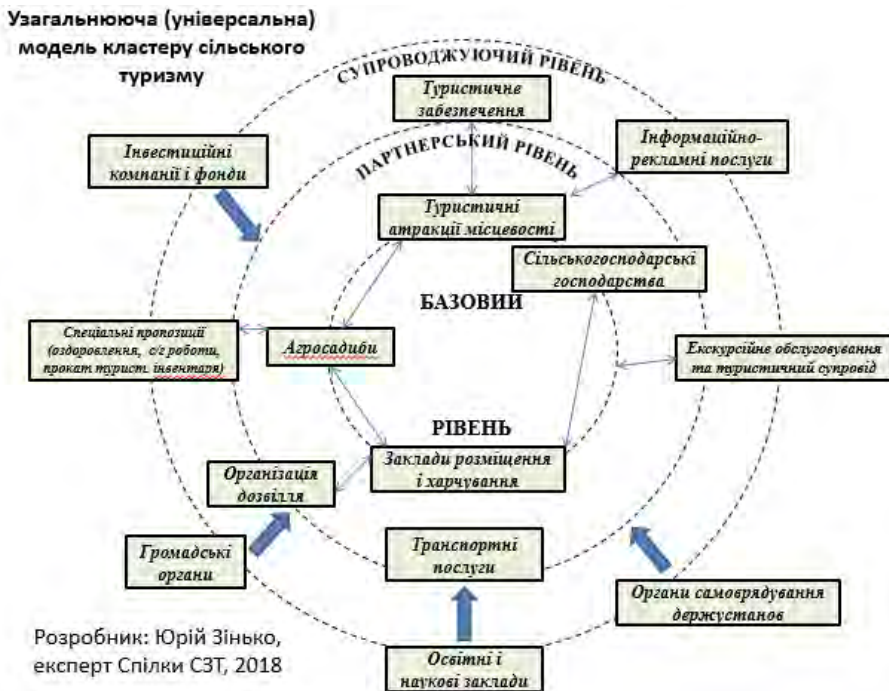

Рис. 1. Багаторівнева універсальна модель кластеру сільського туризму (власна розробка авторів)

Наступний проміжний концентр графічно представляє партнерські структури, що забезпечують додаткові послуги з обслуговування туристів у сільській місцевості. Для них важлива співпраця з базовими суб'єктами кластеру внутрішнього концентру.

У графічній моделі кластеру організації і структури супроводу діяльності кластеру графічно представлені периферійним концентром. Для рівня супроводу важливими є зв'язки між партнерами і суб'єктами, що надають основні і додаткові послуги у кластері.

Впровадження кластерних ініціатив у Карпатському регіоні (регіон Бойківщина). Бойківщина – самобутня природно-етнографічна територія Українських Карпат та Прикарпаття, розташована обабіч від маршрутів масового туризму на Яремчанщину, далеко від зимової столиці українського туризму курорту Буковель та популярних туристичних маршрутів Чорногори і Горґан. Для українського та іноземного туриста цей регіон є мало знаний і мало відвідуваний. Сприяти розвитку туризму у цьому етнографічному регіоні мають на меті новоутворені кластери – Етнографічно-екологічний туристичний кластер «Бойківські ґазди» (Сколівський район Львівської області) і Агро-екотуристичний кластер «Гостинна бойківська Долинщина» (Долинський район Івано-Франківської області). Їх розробка ґрунтувалась на використанні розробленої багаторівневої універсальної моделі кластеру СТ, розробленої авторами.

Етнографічно-екологічний туристичний кластер «Бойківські ґазди». Ідея кластерної ініціативи з сільського туризму Сколівщини набула можливості реалізації у рамках проекту Спілки СЗТ «Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіальних кластерів», що був підтриманий в рамках проекту ПРООН в Україні «Зміцнення бізнес-об'єднань малих та середніх підприємств» та проекту USAID «Програма підтримки аграрного та сільського розвитку». Ідея розбудови кластеру була підтримана об'єднанням власників осель Сколе та прилеглих сіл (північна частина Сколівського району). Ця територія кластерної ініціативи має значний потенціал для розвитку сільського туризму, що забезпечить його виражену спеціалізацію і служитиме своєрідною альтернативою для гірськолижно спеціалізації південної частини області (гірськолижні центри Славське та Плай).

Ідея кластеру полягає в добровільному об'єднанні усіх зацікавлених учасників сільського туризму для створення нового туристичного продукту на Сколівщині. *Мета кластеру* – кластер націлений на розвиток краєзнавчо-етнографічного, екологічного та відпочинкового туризму на базі співпраці сільських садиб та міні-готелів, закладів харчування, виробників традиційної та екологічної продукції, самодіяльних фольклорних груп, природоохоронних та історико-охоронних установ.

Територія кластерної ініціативи охоплює північну і центральну частину Сколівщини, де в більшості сіл та у районному центрі Сколе надаються послуги сільського туризму на базі приватних садиб, котеджів, міні-готелів, готельно-ресторанних комплексів. В останні десятиріччя тут налагоджується співпраця нічліжних та нічліжно-гастрономічних закладів

з виробниками традиційної і екологічної продукції, фольклорними ансамблями, природоохоронними та культурно-історичними установами, громадськими організаціями щодо створення нових продуктів та різного спектру послуг. Ця співпраця стала основою для організації кластеру сільського туризму як дієвого інструменту просування території на туристичному ринку. За результатами зборів, робочих зустрічей і консультацій пріоритетом було обрано забезпечення кластером розвитку атракцій і послуг, пов'язаних з краєзнавчо-етнографічними і екологічно-відпочинковими туристичними заняттями – локальний продукт кластеру. Цей кластер за спеціалізацією належить до нічліжно-гастрономічного (садибного) типу з еколого-етнографічним продуктом (рис. 2–7).

Рис. 2. Давня бойківська хата та її господарі (фото В. Приндак)

Рис. 3. Готельний комплекс «Швагри» у селі Орявчик (фото О. Ільків)

Рис. 4. Вечорниці у відпочинковому комплексі «Калина» в селі Тухля (фото І. Тимоцько)

Рис. 5. Учасники кластеру «Бойківські газди» на Всесвітніх бойківських фестинах у місті Турка (фото Т. Зінкевич)

Рис. 6. Стадо зубрів у Національному парку «Сколівські Бескиди» (фото В. Приндак)

Рис. 7. Екологічна продукція торгової марки «Бескид» (фото В. Приндак)

З точки зору перспективи ринкового функціонування кластеру сільського туризму «Бойківські ґазди» необхідно було визначити основних його учасників в якісному і кількісному плані та основних видів діяльності з обслуговування туристів згідно запропонованої моделі. *Базовий рівень* цього кластеру складають власники агросадиб, котеджів, готельно-ресторанних комплексів. *Партнерський рівень* кластеру представлений виробниками традиційних і екологічних продуктів, майстрами народних ремесел, етно-фольклорними ансамблями, а також підприємцями з надання транспортних, екскурсійних і додаткових послуг. Важливою складовою цього рівня кластеру «Бойківські ґазди» є надавачі послуг, переважно екскурсійних, природоохоронних (національний природний парк «Сколівські Бескиди») та історико-культурних (Державний історико-архітектурний заповідник «Тустань») установ, а також туристичні фірми Львова. *Рівень супроводу* функціонування кластеру включає місцеві органи самоврядування (районну і сільську Ради), державні органи (відділи туризму і агропромислового комплексу райдержадміністрації, районний центр зайнятості), низку громадських організацій (Асоціація підприємців Сколівщини, ГО «Навчально-виробничий комплекс «Імпульс», Агенція регіонального розвитку, місцевий осередок Спілки СЗТ), навчальні заклади (Стрийський аграрний коледж, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівський інститут економіки і туризму, Бидгощський економічний університет (Польща). Загальні кількість учасників кластеру на початок 2018 року склала 43.

Маркетинговий профіль цього кластеру на ринку визначають такі пропозиції: відпочинок у традиційних бойківських садибах; смакування традиційними бойківськими стравами; дегустування і придбання екологічної продукції гірського краю; участь у традиційних забавах і святах, місцевих фестинах; місцеві сувеніри, відвідування народних умільців та майстер-класи; оздоровлення і омолодження за народними рецептами (чани-купелі, апітерапія, фіточаї); мандрівки заповідними місцями Національного природного парку «Сколівські Бескиди» (полонини, праліси, водоспади, скелі, печери, зубри); ознайомлення з історією бойківського етносу та відвідання унікальної дерев'яно наскельної фортеці «Тустань»; заняття різними видами активного туризму: гірськолижний, трекінг, кінний, водний, велосипедний.

Агро-екотуристичний кластер «Гостинна бойківська Долинщина». Долинщина відома завдяки лісовій вузькоколіїці Вигода – Мізунь, що забезпечує природничі екскурсійні подорожі. 2017 року у Вигоді відкрито музей вузькоколійки «Спадщина» з сучасною екологічною та краєзнавчою експозицією. Одночасно Вигодська туристична місцевість характеризується активним розвитком мережі агросадиб. На даний час тут функціонує 5 агросадиб (базовий рівень), що пропонують послуги з нічлігу, харчування і дозвілля. Місцевим осередком сільського туризму розроблено тематичні і краєзнавчі маршрути для відвідувачів. Успішно функціонують спеціалізовані заклади регіонально кухні (корчми, медівні), сувенірні лавки, місця реалізації локального продукту (медових виробів,

карпатських чаїв, конфітурів) – партнерський рівень.

Ця кластерна ініціатива сприятиме для розвитку таких туристичних занять: сільський відпочинок в агрооселях, екологічний туризм (природничі мандрівки вузькоколійкою та екоосвітні заняття в музеї «Спадщина»), гастрономічний туризм з відвідуванням закладів з традиційною бойківською кухнею, активні форми туризму – піший, велосипедний та кінний. Співпраця учасників кластеру дозволить розробити програму перебування туристів у цьому регіоні, розраховану на різні групи клієнтів (сімейні, освітні, з активного туризму). Промоція пропозицій цього кластеру на вітчизняному і міжнародному туристичному ринку повинна стати важливою складовою його діяльності.

Висновки. Розвиток кластерів і кластерних ініціатив сільського туризму в Україні знаходиться на початковій стадії. Перехід діяльності відособлених власників агроосель до територіально об'єднаних структур типу кластерів вимагає відповідної організаційно-матеріальної підтримки та науково-методичного супроводу. Нині кількість діючих кластерів і кластерних ініціатив сільського туризму в Україні становить близько 10. У 2018 р. в Українських Карпатах було створено два нові кластери – «Бойківські ґазди» (Сколівський район на Львівщині – 43 учасники) та «Гостинна бойківська Долинщина» (Долинський район на Івано-Франківщині – 22 учасники). На півдні Причорномор'я набув офіційного статусу агро-еколого-рекреаційний кластер «Фрумушика-Нова» (Тарутинський район, Одеська обл.) з відповідною реєстрацією однойменної громадської спілки.

Дослідження існуючих кластерів і кластерних ініціатив з сільського туризму, що основну роль в їх формуванні і забезпеченні функціонування відіграють власники агроосель (члени селянських господарств і підприємці), громадські організації, державні структури та органи місцевого самоврядування. Як показали дослідження, кластерні структури в сільському туризмі мають виражену smart-спеціалізацію і за цим критерієм виділяються три основні групи: нічліжно-гастрономічні (садибні), агро-туристичні і краєзнавчо-екскурсійні. За видом пропонованого продукту сільського туризму їх можна поділити на агроекологічні, етнографічні, відпочинкові, екотуристичні. Останні можуть виступати основою бренду певного кластеру сільського туризму.

Науково-методичні розробки з проблематики кластерів сільського туризму стосуються методичних розробок щодо їх формування на концептуальному та регіонально-локальному рівнях. Одночасно значна частина кількості розробок стосується аналізу структури і функціонування діючих кластерів і кластерних ініціатив сільського туризму. У більшості випадків результати цих досліджень представлені у вигляді концептуальних, структурних, структурно-функціональних моделей зі змістовною і графічною складовою.

Авторами на основі узагальнення аналізу науково-методичних підходів до формування і функціонування кластерів сільського туризму України запропоновано багаторівневу універсальну модель сільського

туризму з можливостями використання у практиці кластеризації сільського туризму. Її суть полягає у забезпеченні оптимальної структури основних груп учасників (базових, партнерів, супроводжуючих) та в організації взаємодії основних груп і суб'єктів кластеру. Представлена модель була апробована при розробці кластерних ініціатив сільського туризму в етнографічному регіоні Українських Карпат – «Бойківські газди» (Сколівський район Львівської області) і «Гостинна бойківська Долинщина» (Долинський район Івано-Франківської області).

Загалом, проблематика становлення і функціонування кластерів сільського туризму потребує більш комплексних досліджень та широкого використання зарубіжних наукових розробок і практичного досвіду.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Васильєв, В., Гафурова, О., Зінько, Ю., Рутинський, М., Шпеник, Т., & Товт, М. (2017). *Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіальних кластерів*. Київ: Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму України.
- Горішевський, П.А., Васильєв, В.П., & Зінько, Ю.В. (2003). *Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності*. Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Грицьку-Андрієш, Ю. (2010). *Перспективи створення кластеру сільського туризму у Чернівецькій області*. Взято з http://www.rusnauka.com/9/DN_2010/Economics/62121.doc.htm.
- Зінько, Ю.В., Горішевський, П.А., Петришин, М.А., Васильєв, В.П., & Гундяк, О.О. (2008). Маркетингові дослідження сільського туризму в Карпатському регіоні. *Науковий вісник Національного аграрного університету*, 124, 32-40.
- Зінько, Ю.В., Васильєв, В.П., Горішевський, П.А., & Рутинський, М.Й. (2009). *Світовий досвід організації сільського туризму*. Одеса: Видавництво Спілки сільського зеленого туризму.
- Зінько, Ю., Мальська, М., & Сольські, М. (2018). Кластери сільського туризму України і Польщі. В *Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя*, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Т. 1, с. 73-75). Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України.
- Литвин, І.В., & Нек, М.О. (2013). Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. *Регіональна економіка*, 2, 81-88.
- Мальська, М.П., Зінько, Ю.В., & Горішевський, П.А. (2015). Сільський туризм в Карпатському регіоні: сучасний стан і перспективи розвитку. В *Регіон – 2015: стратегія оптимального розвитку*, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (с. 127-130). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Мілашовська, О.І., & Гоблик-Маркович, Н.М. (2013). Модель туристичного кластера Закарпатської області. *Науковий вісник НЛТУ*, 23 (2), 284-292.

- Портер, М. (1993). *Международная конкуренция*. Москва: Международные отношения.
- Стратегія розвитку туризму і курортів України до 2026 року*. (2017). Взято з <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>.
- Феномен кластеру: аномальні бізнес-долини*. (2012). Київ: Kyiv-Mohyla Business School.
- Majewski, J. (2000). *Agroturystyka to tez biznes*. Warszawa: Fundacja Wspomagania Wsi.
- Roman, M. (2013). *Klasy jako forma współdziałania w działalności turystycznej*. Retrieved from http://www.zif.wzr.pl/pim/2013_1_3_22.pdf.
- Sznajder, M., & Przezgórska, L. (2006). *Agroturystyka*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.

REFERENCES

- Horishevskiy, P.A., Vasyliiev, V.P., & Zinko, Yu.V. (2003). *Sil'skyi zelenyi turizm: orhanizatsiia nadannia posluh hostynnosti* [Rural green tourism: the organization of providing hospitality services]. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
- Hrytsku-Andriiesh, Yu. (2010). *Perspektyvy stvorennia klasteru silskoho turizmu u Chernivets'kii oblasti* [Prospects for creating a cluster of rural tourism in Chernivtsi region]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Economics/62121.doc.htm [in Ukrainian].
- Lytvyn, I.V., & Nek, M.O. (2013). Problemy ta perspektyvy rozvytku silskoho zelenoho turizmu v rehioni [The problem is that it is promising for the roots of the silskoho zelenoho turizm v rehioni]. *Rehionalna ekonomika*, 2, 81-88 [in Ukrainian].
- Majewski, J. (2000). *Agroturystyka to tez biznes* [Agritourism is also a business]. Warsaw: Fundacja Wspomagania Wsi [in Polish].
- Malska, M.P., Zinko, Yu.V., & Horishevskiy, P.A. (2015). Sil'skyi turizm v Karpatskomu rehioni: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Rural tourism in the Carpathian region: the current state and prospects of development]. In *Rehion – 2015: stratehiia optymalnogo rozvytku* [Region – 2015: A strategy for optimal development], Proceedings of the International Scientific and Practical (pp. 127-130). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian].
- Milashovska, O.I., & Hoblyk-Markovych, N.M. (2013). Model turystychnoho klastera Zakarpatskoi oblasti [Model of tourist cluster of Transcarpathian region]. *Scientific Bulletin of UNFU*, 23 (2), 284-292 [in Ukrainian].
- Phenomen klasteru: anomalni biznes-dolyny* [The cluster phenomenon: abnormal business valleys]. (2012). Kyiv: Kyiv-Mohyla Business School [in Ukrainian].
- Porter, M. (1993). *Mezhdunarodnaya konkurentsia* [International competition]. Moscow: Mezhdunarodnyie otnosheniya [in Russian].
- Roman, M. (2013). *Klasy jako forma współdziałania w działalności turystycznej* [Clusters as a form of cooperation in tourist activities] Retrieved from http://www.zif.wzr.pl/pim/2013_1_3_22.pdf [in Polish].
- Stratehiia rozvytku turizmu i kurortiv Ukrainy do 2026 roku* [Strategy of development of tourism and resorts of Ukraine until 2026]. (2017). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501> [in Ukrainian].

- Sznajder, M., & Przezbórska, L. (2006). *Agroturystyka* [Agritourism]. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne [in Polish].
- Vasyliiev, V., Hafurova, O., Zinko, Yu., Rutynskyi, M., Shpenyk, T., & Tovt, M. (2017). *Silskyi zelenyi turizm – vid roziednanykh sadyb do terytorialnykh klasteriv* [Rural green tourism – from separated estates to territorial clusters] Kyiv: Spilka spryanniia rozvytku silskoho zelenoho turyzmu Ukrainy [in Ukrainian].
- Zinko, Yu., Malska, M., & Solski, M. (2018). Klasteri silskoho turyzmu Ukrainy i Polshchi [Clusters of rural tourism of Ukraine and Poland]. In *Tsili staloho rozvytku tretoho tysiacholittia: vyklyky dlia universytetiv nauk pro zhyttia* [The goals of sustainable development of the third millennium are challenges for life sciences universities], Proceedings of the International Scientific and Practical (Vol. 1, pp. 73-75). Kyiv: National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Zinko, Yu.V., Horishevskyi, P.A., Petryshyn, M.A., Vasyliiev, V.P., & Hundiak, O.O. (2008). Marketynhovi doslidzhennia silskoho turyzmu v Karpatskomu rehioni [Market researches of rural tourism in the Carpathian region]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, 124, 32-40 [in Ukrainian].
- Zinko, Yu.V., Vasyliiev, V.P., Horishevskyi, P.A., & Rutynskyi, M.I. (2009). *Svitovyi dosvid orhanizatsii silskoho turyzmu* [World experience in organizing rural tourism]. Odessa: Vydavnytvo Spilky Silskogo Zelenogo Turyzmu [in Ukrainian].

UDC 338.48-44(1-22)(477)

Marta Malska,

*Grand PhD in Economic Sciences, Professor,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine
malskym@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8887-6565>*

Yurii Zinko,

*Senior Lecturer,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine
zinkoyuriy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5546-6308>*

TYPES AND MODELS OF RURAL TOURISM CLUSTERS IN UKRAINE

The article is sanctified to research the conceptual principles of rural tourism clusters forming in Ukraine, their structure and functioning. At the modern stage the rural tourism of the country stands before the organizational and economic, marketing challenges of competitive tourist market. The introduction of the projects of innovative type, aimed at the improvement and advancement of its products and localities, including those related to the cluster structures forming is actual for rural tourism. The aim of the work is to submit the results of types characterization of existing rural tourism clusters by the nature of specialization and food orientation and worked out models of

forming and optimal functioning of these clusters. The questions of formation and functioning of rural tourism clusters in Ukraine are considered. The formation of cluster structures in rural tourism is here at the initial stage. The analysis of existing clusters allowed them to be typed on the criterion of specialization into groups: lodging and gastronomic (farmsteads), agrotourism, and regional studies and excursions. The main research models for the creation and analysis of the functioning of rural tourism clusters have been analyzed. The analyzed models of clusters and cluster initiatives of RT in Ukraine are based on the structure of participants, specific types of their interaction, defined by smart-specialization. The organizational and functional disadvantages of these types of models include: the lack of differentiation of participants for their functions (leading, partners, auxiliary), insufficient emphasis on the resource and infrastructure base of clusters (tourist attractions and material base), as well as the lack of definition of the main vectors and specific participants in the interaction. A multi-level universal model of rural tourism cluster with basic structural levels (basic, partner and accompanying) is proposed for scientific-practical purposes. This model was used to form two cluster initiatives in the ethnographic region of the Ukrainian Carpathians – in the Boykivshchyna. It was emphasized the necessity for foreign experience using in rural tourism cluster research.

Keywords: cluster, rural tourism, model, type, implementation.